

סנהדרין דף י"ח ע"א במשנה כהן גדול וכו' חולץ וחולצין לאשתו. הלשון אינו מתוקן, דהא וחלצה נעלו כתיב, שהאשה חולצת לאיש, וכן מה שנקראת היא חלוצה [כמו שאומרים גרושה וחלוצה], היה להם לקוראה חלוצה. וכמדומה לי שהקשה התוי"ט קושיא זו ויישבה, ולא מצאתי איה מקום כבודה. ויש ליישב [הלשון שהכוונה] יש בו דין חליצת אשתו [א"ה: ר"ל דשייך ביה דין חליצה, ואהא קאמר חולץ. וכן חולצין לאשתו, כלומר דשייך דין חליצה באשתו. ודוחק. וראיתי בספר משפטי הלשון העברית להרה"ג ר' אריה ליב גורדון בן שלמה ז"ל (מח"ס תקון תפלה ועיון תפלה, בסידור אוצר התפלות) דפוס ווילנא תרל"ד דף ל"ח ע"א, שהעתיק מדברי הראב"ע בספר צחות דפוס ברלין דף ל' וז"ל: יש בדברי קדמונינו פעלים אשר אינם על דרך דקדוק המקרא, והם יודו כן, באמרם (חולין דף קל"ז ע"ב) לשון מקרא לחוד ולשון תלמוד לחוד וכו'. וכן מי שהיה

נשוי (כתובות דף צ' ע"א), כי האיש הוא הנושא וכו'. רכוב על החמור (חגיגה דף י"ד ע"ב. א"ה: וכן גרס רב האי גאון בתשובה שנדפסה בקובץ טעם זקנים (פפד"מ תרט"ו) דף נ"ו סע"ב. ע"ש. אבל בגמ' חגיגה לפנינו איתא רוכב על החמור. ובירושלמי רפ"ב דחגיגה רוכב על החמור וכו' רכוב על החמור. וע"ע בב"מ דף ט' ע"א אחד רכוב חמור ואחד תפוס במוסירה. נאמ"ן). שתוי אל תפלל (עירובין דף ס"ד ע"א), כי היין הוא השתוי. רק לשון קדמונינו ז"ל היא דרך בפני עצמה, ולא יזיק, כי העיקר שיבין האדם. ע"כ. וע"ע להרד"ק בספר מכלול דף כ' סע"א וז"ל: אבל במשנה מצאנו התואר יכול יכולה וכו', וכן אמרו היה רכוב על החמור (חגיגה הנ"ל), היה תפוש נר חנוכה ועומד (שבת דף כ"ב ע"ב). ובמקרא לא מצאנו כי אם רוכב, והם (חז"ל) ישתמשו בשני הפנים, והאחד יספיק, או רוכב או רכוב. ע"כ. ויש להוסיף שמצינו עוד במשנה סבור הייתי (נזיר פ"ב מ"ד), זכור הייתי (כתובות פ"ב מ"י), הוי שקוד ללמוד תורה (אבות פ"ב מ"ד), היה לבוש בכלאים (מכות פ"ג מ"ח), והרי הבגד הוא הלבוש. ובגמרא פרה רבוצה (ב"ק דף כ"ד ע"ב), ברדופה לילך (פסחים דף פ"ז ע"א), האיש על ידי שאינו שָׁחוץ מותר (ירושלמי שבת פ"ו סוף ה"א), כמדומה אני (יבמות דף ט' ע"א), והרי אדם מדמה בשכלו ולא מדומה. וע"ע להרע"ב (פ"א דכריתות מ"ב) בד"ה אשם תלוי, לפי שבא על ספק קרוי אשם תלוי, שתולה ומגין עליו מן היסורין. ע"ש. ולכאורה הול"ל אשם תולה. ולפי פשוטו הכוונה שהוא תלוי ועומד עד שיוודע לו אם חטא, ואז מביא חטאת קבועה. אבל בכל הדוגמאות הנ"ל (נשוי, רכוב, שתוי, תפוש, סבור, זכור, שקוד, לבוש וכו') נלע"ד הטעם שנשתמשו חז"ל בלשון בינוני פעול במקום בינוני פועל, כדי להבחין בין תחלת עשיית הפעולה להמשך מצב הפעולה, כגון "לובש" היינו בזמן שהתחיל להתלבש, "לבוש" כל זמן שהבגד עליו. וכן רכוב על החמור, שכבר הוא רכוב ולא שעלה עכשיו לרכוב. וכן "שתוי" פירושו שהיין השפיע עליו והוא כמעט שכור, רק שיכול לדבר לפני המלך, אבל "שותה" פירושו ששותה עכשיו ואפשר שאינו מושפע מהיין כלל. וכן אילן נשוי פירות (ב"ב דף ע"ט ע"א) הוא שם תואר, וכן בכלם.

והנה מצינו גם במקרא: כולם אחוזי חרב (שה"ש ג' ח'), ויהושע היה לבוש בגדים צואים (זכריה ג' ג'), ואיש אחד בתוכם לבוש בדים (יחזקאל ט' ב'), זכור כי עפר אנחנו (תהלים ק"ג י"ד), השכוני באהלים (שופטים ח' י"א) עיין מנחת שי שם. וכסבאם סבואים (נחום א' יו"ד) הוא שם תאר כמ"ש הראב"ע והכוונה סובאים, ודומה ממש ללשון חז"ל שתוי אל יתפלל, וטעם אחד להם. וכן חגור אפוד בד (ש"א ב' י"ח, ש"ב ו' י"ד). ויואב חגור מדו לבושו (ש"ב כ' ח'), והוא חגור חדשה (שם כ"א ט"ז), חגור כלי מלחמה (שופטים י"ח י"א, ושם פסוק י"ז), חגורים כלי מלחמתם (שם פסוק ט"ז), כבתולה חגורת שק (יואל א' ח'). אבל מתניכם חגורים (שמות י"ב י"א) אינו ענין לכאן כמובן. וע"ע רש"י פרשת מסעי (במדבר ל"ה ל"ב) בפסוק לנוס אל עיר מקלטו, שפירש הכוונה למי שנס כבר וקורהו נוס, כלומר מוברח. ע"ש. והוא סיוע גדול לדברינו, ששם תאר בא בצורת בינוני פעול, ואילו היה כתוב לָנוס אל עיר מקלטו היה פירושו בשעת ניסה. ובתוס' פסחים (דף ג' סע"ב) יוחנן חקוקאה, פירש רבנו חננאל סופר. ע"ש. ור"ל מלשון מחוקקים ומושכים בשבט סופר (שופטים ה' י"ד), ובא במשקל בינוני פעול. וכן נוהגים לומר "הרב המפולפל" למי שהוא רגיל לפלפל תמיד. וק"ל.

וראיה ברורה לדברינו מהמשנה עצמה במכות (פ"ג מ"ח): "היה לבוש בכלאים כל היום אינו חייב אלא אחת, אמרו לו אל תלבש אל תלבש והוא פושט ולובש חייב על כל אחת ואחת". דברישא נקט לבוש, שזה מתאר מצב שכבר היה, כי הוא שם תאר, לבוש ועומד כל היום. אבל בסיפא שמתאר התחלת הפעולה נקט פושט ולובש. ומטעם זה ג"כ אומרים גרושה וחלוצה במקום חולצת, להורות על תואר האשה שנקראת בשם גרושה וחלוצה והותרה לכל אדם ונאסרה לכהן. ושוב ראיתי בש"ע יו"ד (סימן רל"ד ס"ט בהגה) שכתב וז"ל: הארוס, פ"י המקדש, ובא הפעול במקום תאר, ע"ד הוי שקוד ללמוד תורה. ע"כ. פירוש דלכאורה הול"ל המארס או האורס. ובא שם התואר במשקל בינוני פעול כמו הוי שקוד (במקום שוקד), שאחר שכבר אירס נקרא בשם תאר ארוס. והרי

הוא כמבואר. וע"ע להרד"ק ירמיה (ט' ז') ובפירוש המיוחס להראב"ע משלי (כ"ח י"ז), מלאכת שלמה ברכות (פ"ד מ"ה), ובפירוש עיון תפלה (בסידור אוצר התפלות, דף ק"ג ע"ד) בד"ה מפח יקוש. ע"ש. ואכמ"ל.

וכל זה איננו שווה בקושית הרב המחבר (כסא רחמים) זצ"ל, כי למה קראו בהפך ליבם חולץ וליבמה חלוצה, ובלשון התורה ונקרא שמו בישראל בית חלוץ הנעל. ונלע"ד הכוונה שהיבם מתיר את יבמתו לשוק בחליצה זו ואוסרה לכהן, אבל היא אינה גורמת לו כלום, שלא נוסף עליו איסור בחליצה זו (שגם לפני כן היה אסור בקרובותיה משום אחות זקוקתו), ולכן הוא נקרא "חולץ", שהוא המתיר, והיא "חלוצה", שהותרה לשוק ע"י חליצה זו. ואין אנו מסתכלים על גוף הפעולה שהיא חלצה את נעלו, אלא על תוצאותיה שאחר זה. ולכן כשמדברים על גוף הפעולה ולא על התוצאות, אומרת המשנה (יבמות דף ב' ע"ב) וכל היכולה למאן ולא מיאנה צרתה חולצת ולא מתייבמת. וכן שם (יבמות דף י"ג ע"ב) "חלצו" בית שמאי פוסלין מן הכהונה וכו', ופירש"י חלצו הצרות מן האחים (דומיא דנתייבמו דקתני בסיפא, שחוזר על האשה). ועוד מצינו (יבמות דף ק"ד ע"ב) החרש שנחלץ והחרשת שחלצה והחולצת לקטן חליצתה פסולה, דכיון שהחליצה פסולה ואין לה תוצאה נשאר רק גוף מעשה החליצה, וממילא היא החולצת והוא הנחלץ. וק"ל.

ושו"ר להתוי"ט שם על המשנה החרש שנחלץ וכו' (יבמות פי"ב מ"ד) בשם הרב נמוקי יוסף וז"ל: לא נאמר הלשון מזה בדקדוק בכולה מכילתין אלא בכאן, דבכל דוכתא אמרינן החולץ גבי יבם ואע"פ שהוא נחלץ. ונראה טעם הדבר מפני שהיבם מסייע בחליצה וצריך שיתכוין לחלוץ וכו', וגבי חרש דלאו בר כוונה נקרא שנחלץ. ע"ש. (וע"ע בתוי"ט יבמות פ"ב מ"ב). והוא המקור בתוי"ט שחיפש אותו ההמ"ח כסא רחמים זצ"ל ולא מצאו. ולענ"ד מה שכתבתי נראה נכון יותר, כי לדברי הנ"י עדיין לא למדנו טעם למה בכל מקום היבמה נקראת חלוצה וגבי חרשת שאין לה כוונה אומרת המשנה "החרשת שחלצה", כלפי לייא! ובהגהות בית שאול על המשניות שם ציין להרשב"א במשמרת הבית (דף

י"ד ע"א) שכתב שהם ז"ל יימנעו בדבר שזה פועל בזה וזה נפעל מזה מלהזכיר הנפעל בלשון הפועל (ולהפך), שכן אמרו החולץ ליבמתו אע"פ שהוא נחלץ והיא חולצת. וכזה במקומות אחרים (וע"ע בשו"ת הרשב"א ח"ד סימן רצ"ד). ע"ש. ולפי דברינו לשון חז"ל מיוסד ע"פ עומק הדקדוק, והט אונך וקבל האמת ממי שאמרה. וכיו"ב מצינו בפסחים (דף ט' ע"ב) תשע חנויות מוכרות בשר שחוטה ואחת בשר נבלה, שגם הנבלה שחוטה היא, אלא שלא נשחטה כדין. ופירוש "שחוטה" כשרה שנשחטה כהלכה, ולא על עצם פעולת השחיטה. וגדולה מזו בחולין (דף י"ב ע"א) האומר לשלוחו וכו' והלך ומצאו שחוט מהו, אמר לו חזקתו שחוט. ע"ש. שמלת "שחוט" הראשונה פעולה, והשניה שם תאר לבהמה שחוטה כדין. והכא נמי יש פעולת החליצה ויש תוצאה הלכתית. ואחר שנים הראוני שכן כתב בתוספי הרא"ש יבמות (דף ק"ב סע"ב) וז"ל: מידי דהוה אחולץ ליבמתו, דאע"פ שהיא חולצת לו הסנדל, שייך למימר החולץ ליבמתו, לפי שבחליצה זו הוא פוטר ומתירה לשוק וכו'. ע"כ. וששתי.

מיהו מה שכתב הרשב"א הנ"ל שאין חז"ל נמנעים מלהזכיר הנפעל בלשון הפועל וכו', יש להביא לו ראיה ממ"ש בגמרא מופלא הסמוך לאיש, והול"ל מפליא הסמוך לאיש, כדכתיב כי יפליא לנדור נדר נזיר (במדבר ו' ב'). ועיין רש"י בריש חולין בד"ה הכל מעריכין וכו' מופלא הסמוך לאיש, קטן היודע להפלות וכו'. ע"ש. וע"ע בסוטה (דף מ"ב ע"ב) יבואו בני הנשוקה וכו', והכוונה לערפה אף שהיא היתה הנושקת כמ"ש (רות א' י"ד) ותשק ערפה לחמותה. ובשבת (דף קנ"ז ע"א) ונשאלין לנדרים וכו', וכתב בהגהות ר' שאול קצנלבוין שם דנשאלים לחכם פירוש שואלים. ועיין בסנהדרין (דף ס"ה ע"א) בעל אוב וכו' הרי אלו בסקילה והנשאל בהם באזהרה, ופירש"י והרע"ב שבא ושואל בהם להגיד לו דבר העתיד. ותמה התוי"ט שם על לשון המשנה דקתני והנשאל בלשון נפעל וכו' והכוונה על השואל. ונשאר בצ"ע. ובתוספות חדשים שם תירצו שגם המכשף עצמו אינו יודע ואינו שומע כלום מהאוב וצריך לשאול מהשואל, ומשו"ה קתני והנשאל. וע"ע להרש"ש בסנהדרין שם בתוד"ה והנשאל. ע"ש. ולענ"ד מצינו במקרא נשאל שפירוש שואל, נשאל נשאל דוד מעמדי (שמואל

א' כ' כ"ח), ולקץ הימים נשאלתי מן המלך (נחמיה י"ג ו'), ופירש"י ומצודות ששאל רשות מן המלך להעלות לירושלים. ע"ש. ויש מתרצים לפי שביקש רשות על עצמו ללכת לזמן מה, נופל לשון נשאל ונשאלתי, שביקש את גופו בשאלה, כמו השואל פרה מחברו. וק"ל. ולענין נשאלים לנדרים שמעתי מר' נסים ארביב הי"ו שאמר לפי שהמבקש התרה שואלו החכם אילו ידעת שתתחרט האם היית נודר וכיו"ב למצוא לו פתח מתוך חרטה, לכן נופל בו לשון נשאל, ששואלו החכם המתיר למצוא לו פתח וחרטה. ואפריו"ן שכ"כ התוי"ט בסוף שבת (פכ"ד מ"ה) וז"ל: לפי שהנדר המותר ע"י חכם צריך חקירה על החרטה אם היא מעיקרא ועל הפתח אם פותחין בה, הילכך תני נשאלין, שהחכם שואל בהם וכיוצא באלה וכו'. ע"כ. וכוונתו ליישב דהול"ל שואלין. והרש"ש שם לא ירד לכוונתו. ע"ש. ובזה תבין מה שכתב הר"ן בפ"ד דפסחים (דף י"ז ע"ב מדפי הרי"ף) ע"ד הירושלמי שהביא הרי"ף שם דכל דבר שטועה בו וחושב שהוא אסור ונשאל מתירין לו וכו', דהכוונה נשאל לחכם כעין היתר נדרים וכו', "והיינו לישנא דנשאל ולא אמר ישאל". והובא בב"י יו"ד (סוף סימן רי"ד). ע"ש. ולכאורה הא גופא קשיא דהול"ל ישאל לחכם. ולפי האמור ניהא, דבהיתר נדרים שייך לשון נשאל שעושה לו פתח וחרטה. וכן בירושלמי חגיגה (פ"ג ה"ב) מעשה באשה אחת שהיתה אורגת וכו' ובאת אצל ר' ישמעאל להישאל לו וכו' ע"ש, י"ל נמי שהיה צריך לשאול אותה אם נזהרה כראוי בטהרת הבגד או המטפחת. ודו"ק.

ובזבחים (דף קי"ח ע"ב) עין שלא רצתה ליהנות מדבר שאינו שלה (כצ"ל. שיטה מקובצת) תזכה ותאכל בין השנואין. ופירש"י שקדשי שילה נאכלים אף בגבולי שאר שבטים ששנאוהו ליוסף. ע"ש. ולכאורה הול"ל בין השונאים. אבל הוא כדברי הרשב"א הנ"ל שקראו לפועל בשם הנפעל. ויותר נראה שקריאת המלה הַשְּׁנוּאִים, השי"ן בקמץ והנו"ן בחולם, ופירושו שרגילים לשנוא. ומצינו משקל כזה כמה פעמים בירמיה: בְּגִלְדָּה אַחֻתָּה יְהוּדָה (ירמיה ג' ז') פירוש בוגדת, בְּחֹזֶן נַתְתִּיךָ בְּעַמִּי (ו' כ"ז) פירוש בוחן, כדמסיים ובחנת את דרכם, לשוא צרף צָרוּף (שם פסוק כ"ט) פירוש צורף, והצילו גזול מיד עֶשׂוֹק (כ"ב ג')

הכוונה מיד עושק כמש"ש (כ"א י"ב). ובלשון חז"ל: הבעל מוציא מיד הלְקוחות (ב"מ דף ל"ה סע"א). ובמשנה תרומות (פ"ג מ"ד) חוץ מן הַדְרוכות, ר"ל דורכי הענבים. ובעירובין (פ"ד מי"א) שאין הַפְּשוחות ממצין את המדות, ר"ל מודדי התחומים. ובמגלה (פ"ב מ"א, לפי קצת נוסחאות) קורין אותה לְעוֹזוֹת בלעז. ובמו"ק (פ"ב מ"ה) הציידין והַפְּשוּשׁוֹת והַגְּרוֹסוֹת, ר"ל הדשים וכותשים חטים לדייסא והעושים גריסין של פול. ובכלים (פי"ב מ"ב) קנה מאזנים של סְרוֹקוֹת, ר"ל סורקי צמר ופשתים. ומזה נקראו חז"ל פְּרוּשִׁים, שהם מְפָרְשִׁים התורה שבכתב. ויתכן שמזה נקרא המוסר בשם מְסוֹר, וברבים המינין והַפְּסוֹרוֹת (ר"ה דף י"ז ע"א), הסמ"ך בחולם כמשקל לקוחות דרוכות משוחות וכו'. וא"ץ למ"ש התוי"ט נדרים (פ"י מ"ג) בשם מהר"ל מפראג ז"ל, שאע"פ שלשעתו הוא הפועל ומוסר אחרים, מ"מ קראהו מסור להורות כי בא יבא יומו ולא יאחר, והרי הוא נמסר. ע"ש. וכן ראיתי פירוש דומה בספרי חסידים שהמוסר הרי הוא נמסר ביד הסט"א רח"ל. ולפי האמור א"ץ לזה, והרי הוא כמבואר. וראה לזה מהרבים שאמרו מסורות ולא מוסרים. (וכן ראיתי במלון אבן שושן שניקד מסור הסמ"ך בחולם). ובזה תבין מ"ש התוי"ט (כלאים פ"א מ"ח) שנקרא מין ירק חצוב על שם שחוצב ומחלק הארץ ביושר לחלקים שוים. ע"ש. ולכאורה הול"ל חוצב ולא חצוב. ולפי האמור י"ל שהצד"י בחולם, כמו עשוק צרוף הנ"ל. ובארמית מצינו ג"כ (ברכות דף ט"ז סע"ב) דקיימי קְצוֹצֵי עליה דרבי. ובתענית (דף כ"ב ע"א) אינשי בְּדוּחֵי אֵנָן. ובגיטין (דף ל"ז ע"א) אמר ליה רבא לְעוֹנָא. ובמכות (דף ו' ע"ב) הנהו לְעוֹנֵי. ובב"ב (דף כ"ה סע"ב) הנך עֲצוּרֵי, ופירש"י עוצרי שומשמין לעשות שמן. ובסנהדרין (דף כ"ו ע"א) אמרו טְרוּדָא הוא דין, ופירש"י קנטרן ומטריח בדבריו. וכן נְטוּרֵי קרתא. וכן רוצח הוא (במדבר ל"ה ט"ז) תרגם אונקלוס קְטוּלָא. ובתוס' חגיגה (דף ב' ע"ב) בסוף ד"ה לישא שפחה וכו' (הראשון) בשם התוספתא אין למדין הלכה מן הַתְּקוּעַ (כצ"ל), כלומר התוקע עצמו לדבר הלכה. כיעו"ש. ובזה י"ל קצת הך דסוטה (דף מ"ב ע"ב) הנ"ל יבואו בני הנשוקה וכו', דגרסינן הַנְּשׁוּקָה, הנו"ן בקמץ והשי"ן בחולם, ופירשו ערפה הנושקת. אלא שאין זה שיך רק בדבר ההוה ורגיל, משא"כ ערפה שנשקה לחמותה פעם אחת והלכה לנפשה. וכן יש לגרוס בב"מ (דף ס"ט ע"א) ריש עגלא

לְפָטוּמָא, ורוצה לומר למפטם. ועיין מה שכתבתי בס"ד בספר לא תשיך שם (עמוד סה). ודו"ק.

ואחר זמן ראיתי בשו"ת נודע ביהודה קמא (חלק אה"ע סוס"י צ"ד) שכתב שדבר זה נתקשה בו מנעוריו איך אמרו חז"ל החולץ ליבמתו, אטו היבם חולץ, הרי היבמה חולצת והיבם נחלץ וכו'. ותירץ עפמ"ש ביבמות (דף ק"ב ע"ב) דלשון חולץ משמע ג"כ לשון זירוז שמנעילתו ברגלו, אבל מדכתיב מעל רגלו, ש"מ ששולפת הנעל וכו', וא"כ שפיר נקרא היבם חולץ, שהוא נועל הנעל ברגליו כדי שתשלפנו יבמתו מרגלו, ולשון חולץ ליבמתו היינו בשביל יבמתו. ע"ש. ובמחכ"ת הוא דרך דרש, ולמה ישתמשו בלשון זר כזה, ולא יאמרו הנועל ליבמתו כלשון חז"ל בכ"מ. גם מה יענה בחלוצה. ועיין רש"י יבמות (דף ק"ב ע"ב) בד"ה ה"ג שוטה מי כתיב חלץ להם, חלץ מהם כתיב, הוא קיבל חליצה מהם וכו'. והיעב"ץ בהגהותיו שם כתב שאינו מובן לו. ע"ש. ולפי האמור מובן יפה, שהיבם החולץ הוא נותן חליצה לאשה שמתירה לשוק אבל אינו מקבל כלום. ודו"ק. וכיו"ב ראיתי בירחון המאסף (שנה חמישית, שנת התר"ס חוברת ט' סימן פ') שתירץ לקושית המדקדקים שהביא הרמב"ם בפיה"מ ריש תרומות, דלשון הרמה היינו פעולת ההרמה בפועל, אבל לשון תרומה היינו קריאת השם על פי הדין. עש"ב. והוא כעין ההבדל שכתבתי בין חליצה בפועל ובין תוצאותיה על פי הדין. ואין להאריך יותר.

*

ומפני שכמה פעמים בספר כתבתי הגהות בגמרא פירש"י ותוספות, ועל הרוב נמצא כן בדפוסים ישנים או בש"ס עז והדר, ויש שלא נמצא כן אבל הלב אומר שזו הגהה ישרה ואמתית ומוכרחת. ויש מערערים על כך ברורנו באמרם שאין רשות להגיה מסברא בשום ספר, ונתלים באילן גדול הוא רבנו תם, שהתרעם (בהקדמתו לספר הישר) על זקנו רש"י ז"ל ועל אחיו רשב"ם "שעל אחת שהגיה רבנו שלמה הגיה הוא